

**NONNIE DE LA REY
1856 – 1923**

deur

ZELDA ROWAN

Voorgelê ter vervulling van die vereistes vir die graad

MAGISTER HEREDITATIS CULTURAEQUE SCIENTIAE
(KULTUURGESKIEDENIS)

in die

**Fakulteit Geesteswetenskappe
Universiteit van Pretoria
Pretoria
2003**

Leier : Prof. F. Pretorius
Medeleier : Dr. J.E.H. Grobler

INHOUD

VOORWOORD	i
LYS VAN BYLAES	ii
LYS VAN ILLUSTRASIES	iii
LYS VAN AFKORTINGS	v
INLEIDING	1
HOOFSTUK 1 – KINDERJARE	8
1 OUERS	8
2 LEWENSOMSTANDIGHED	12
3 OPVOEDING	26
HOOFSTUK 2 – KENNISMAKING EN HUWELIK MET	
J.H. DE LA REY	32
1 MANANA	33
2 KENNISMAKING MET DE LA REY	36
3 HUWELIKSREËLINGS	41
4 BRUILOF	43
5 HUWELIKSLEWE	44
HOOFSTUK 3 – DIE JARE 1880 TOT 1899	52
1 DIE EERSTE ANGLO-BOEREOORLOG, 1880 – 1881	52
2 FEESVIERINGE BY PAARDEKRAAL	55
3 DIE LAASTE JARE VAN H.A. GREEFF	56
4 SUZANNA MARIA GREEFF	58
5 ELANDSFONTEIN	59
6 DIE JAMESON-INVAL	61
7 KINDERS	62
HOOFSTUK 4 – DIE ANGLO-BOEREOORLOG, DEEL 1:	
OKTOBER 1899 – NOVEMBER 1900	67
1 OORLOGSBESEF	68
2 AFSKEID	69
3 BESOEK VAN GENERAAL PIET CRONJÉ	71
4 ADAAN	72
5 BESOEK AAN DE LA REY	74

6	<i>KROONSTAD</i>	77
7	<i>ELANDSFONTEIN – KONFRONTASIE MET DIE BRITTE</i>	78
8	<i>VERHUIS NA DORPSHUIS</i>	79
9	<i>GENERAAL A. HUNTER</i>	80
10	<i>OMSTANDIGHEDE VERERGER</i>	80
11	<i>GENERAAL C.W.H. DOUGLAS</i>	81
12	<i>EERSTE KONTAK MET LORD METHUEN</i>	84
13	<i>ONWELKOM IN LICHTENBURG</i>	85
HOOFSTUK 5 – DIE ANGLO-BOEREOORLOG, DEEL 2:		
DESEMBER 1900 – MEI 1902		87
1	<i>VERBLYF</i>	88
2	<i>VOEDSEL</i>	90
3	<i>KLERASIE EN ANDER LEWENSMIDDELE</i>	95
4	<i>GODSDIENS</i>	99
5	<i>KONTAK MET DE LA REY</i>	100
6	<i>KONTAK MET ANDER BURGERS</i>	103
7	<i>ELANDSFONTEIN</i>	105
8	<i>KONTAK MET DIE BRITTE</i>	107
9	<i>LORD METHUEN GEWOND</i>	109
10	<i>KONTAK MET GEKLEURDES</i>	114
11	<i>DIE EINDE VAN DIE OORLOG</i>	115
HOOFSTUK 6 – DIE JARE NA DIE ANGLO-BOEREOORLOG,		
1902 – 1923		118
1	<i>EUROPA</i>	119
2	<i>HERSTEL VAN ELANDSFONTEIN</i>	123
3	<i>UNIEWORDING (1910) EN DE LA REY SE POLITIEKE BETROKKENHEID</i>	125
4	<i>NIKLAAS (SIENER) VAN RENSBURG</i>	126
5	<i>DIE REBELLIE VAN 1914</i>	129
6	<i>DIE DOOD VAN KOOS DE LA REY</i>	131
7	<i>VRIENDSKAP MET BOTHA EN SMUTS</i>	132
8	<i>FINANSIËLE OMSTANDIGHEDE</i>	133
9	<i>ANDER AKTIWITEITE</i>	134
10	<i>DOOD VAN NONNIE DE LA REY</i>	136

HOOFSTUK 7 – SLOTBESKOUIING:

NONNIE DE LA REY EN DIE IDEEAALBEELD VAN DIE AFRIKANERVROU	140
1 <i>DIE IDEALE AFRIKANERVROU</i>	140
2 <i>EGO-DOKUMENTE VAN NONNIE DE LA REY</i>	141
3 <i>VEREENSELWIGING MET DIE IDEEAALBEELD VAN DIE AFRIKANERVROU</i>	145
4 <i>NONNIE DE LA REY AS VOLKSMOEDER</i>	148
BRONNE	150
OPSOMMING	159
SUMMARY	161

VOORWOORD

Die voltooiing van hierdie studie was terselfdertyd 'n bevredigende en veeleisende ervaring en met groot dankbaarheid kan ek daarvan getuig dat ek op die bystand en ondersteuning van 'n aantal individue en instansies kon staatmaak.

Prof. Fransjohan Pretorius het my aanvanklik op Nonnie se spoor gesit en deur die jare van navorsing my met kundigheid en geduld gelei. Sy insette tydens die skrywe van hierdie verhandeling is van onskatbare waarde. Hy is 'n waardige mentor en besit die gawe om entoesiastiese studente te kweek. Ek is aan hom veel dank verskuldig.

Ander individue wie ek graag wil bedank, is my medeleier, Dr. J.E.H. Grobler, en Prof. J.S. Bergh (Hoof van die Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis) wat altyd met groot belangstelling na Nonnie se welstand verneem het. Met groot waardering verwys ek ook na Nándor Sarkady, Louis Eksteen, Alana Bailey en Nicol Stassen, wat my gehelp het met inligting en bronne wat ek op my eie nie sou kon opspoor nie, en na Jan Schaafsma vir die hulp met die vertaling van my opsomming. Deur die jare het soveel mense my in argiewe, biblioteke en museums gehelp, dat dit onmoontlik sou wees om elkeen uit te sonder. Aan almal my hartlike dank. My kollegas by *Jonathan Ball Publishers* het my veral net voor die indiening van my navorsing op allerlei wyses bygestaan en tuis het my huisgenote onverwytend ervaar hoe die Tweede Anglo-Boereoorlog steeds 'n tuiste in 'n puinhoop kan verander.

Spesiale dank en erkenning gaan aan die *National Research Foundation* asook die Universiteit van Pretoria vir finansiële hulp.

Hierdie studie word opgedra aan God, die Bron van alle skeppingskrag.

LYS VAN BYLAES

- I. Kwartierstaat van J.E. de la Rey
(met vergunning van L.J. Eksteen) 163

LYS VAN ILLUSTRASIES

FIGUUR 1	Die gesinsregister van H.A. Greeff.	9
FIGUUR 2	Familiefoto van die Greeff-gesin, ca. 1875.	15
FIGUUR 3	Die Greeff-gesin se woning op Doornfontein.	31
FIGUUR 4	Nonnie saam met haar twee susters, Hannie en Lenie, ca. 1875.	31
FIGUUR 5	Die De la Rey-gesin se huis op hul plaas Elandsfontein, voor die Anglo-Boereoorlog.	65
FIGUUR 6	Die De la Rey's se woning op Elandsfontein, etlike jare na die Anglo-Boereoorlog.	65
FIGUUR 7	Nonnie de la Rey, ca. 1890.	66
FIGUUR 8	Die De la Rey's se dorps huis in Lichtenburg.	83
FIGUUR 9	Die spider waarmee Nonnie vanaf Desember 1900 rondgeswerf het.	92
FIGUUR 10	Die tent waarin Nonnie en haar kinders tydens hul swerwersbestaan geslaap het.	92
FIGUUR 11	Nonnie voor haar wa, ca. 1901.	98
FIGUUR 12	Nonnie se drie jongste kinders, ca. 1901.	98

FIGUUR 13	Generaal De la Rey op besoek aan sy rondswerwende gesin, ca. 1901.	101
FIGUUR 14	Generaal De la Rey met sy rondswerwende gesin voor hul wa, ca. 1902.	101
FIGUUR 15	Faksimilee van die titelblad van <i>The Cossack Post</i> .	108
FIGUUR 16	Lord Methuen se skimmel.	113
FIGUUR 17	Koos en Nonnie de la Rey met hul kinders, ca. 1902.	117
FIGUUR 18	Potloodskets van Nonnie deur Antoon von Welie, Londen, 6.11.1902.	122
FIGUUR 19	Nonnie as erevoorsitster van die Vroue-Helpmekeer, Lichtenburg, ca. 1918.	138
FIGUUR 20	Die grafte van Koos en Nonnie de la Rey, Lichtenburg.	139
FIGUUR 21	Inskripsie op Nonnie se grafsteen.	139

LYS VAN AFKORTINGS

KG	Kommandant-Generaal
LM	Lichtenburg Museum
NGKA	Nederduits Gereformeerde Kerkargief
NHKA	Nederduitsch Hervormde Kerkargief
TA	Transvaalse Argiefbewaarpark
TPM	Transvaalse Provinsiale Museumdiens
WSRO	Wiltshire and Swindon Record Office

INLEIDING

Met hierdie verhandeling oor die lewe van Jacoba Elizabeth (Nonnie) de la Rey (1856-1923) word daar gehoop om 'n bydrae tot die bestudering van die rol van die vrou in die Suid-Afrikaanse geskiedenis te lewer. Geen omvattende werk van hierdie aard is al oor die lewe van Nonnie de la Rey, vrou van generaal J.H. (Koos) de la Rey, gedoen nie ten spyte daarvan dat daar so 'n groot leemte oor dié onderwerp bestaan.

Vir Nonnie de la Rey was die Tweede Anglo-Boereoorlog (1899-1902) 'n belangrike ervaring. Die oorlog was nie net 'n stryd tussen Boer en Brit nie, maar het die hele Suid-Afrikaanse gemeenskap, oor die grense van ras en geslag heen, geraak. Vanweë die aard van die oorlogvoering, met verwysing na die verskroeiendeaardebeleid en die instelling van die konsentrasiekampe in 1900, is die Boerevrou en haar tradisioneel vroulike sfeer, naamlik haar woning en plaaswerf, by die oorlog betrek en in gedrang gebring. Die vrou se rol is reeds tydens die oorlog ingesien en reeds tussen 1902 en 1914 is sy "erken" deur byvoorbeeld die stigting van verskeie vroue-organisasies, die oprigting van die Vrouemonument te Bloemfontein en die bevordering van 'n "moedertaal".¹ Die Kaapse historikus, Helen Bradford, is van mening: "The Anglo-Boer war was the single most significant event fuelling not merely modern Afrikaner nationalism, but a regendered Afrikaner nationalism, transferring its weight from its (weak) male to its (strong) female leg."²

'n Honderd jaar later en dieselfde vroue is weer tot 'n stryd betrek. Hierdie keer gaan dit om hul plek in die Suid-Afrikaanse geskiedskrywing. Met die honderdjarige herdenking van die Anglo-Boereoorlog, is die rol van die

¹ H. Bradford, *Regendering Afrikanerdom: The 1899-1902 Anglo-Boer War*, in I. Blom (eds) *et al.*, *Gendered nations: Nationalisms and gender order in the long nineteenth century*, p.207.

² *Ibid.*

vrou op die voorgrond gebring.³ In geskiedenis as dissipline is daar dikwels geneig om op die politieke en militêre aspekte van die verlede te konsentreer. Die vrou, wat só dikwels nie op bogenoemde terreine gefigureer het nie, se rol en bydrae tot die verlede is maklik as minderwaardig gesien en genegeer. In kultuurgeskiedenis as vak, rus die fokus meer op die alledaagse ervarings en 'n verlede verteenwoordigend van die gemeenskap as geheel, vrouens en kinders ingesluit. Met moderne historici se bewuswording van die vrou se rol in die geskiedenis, mag dit tot gevolg hê dat bogenoemde twee dissiplines steeds nader aan mekaar beweeg om sodoende die vrou haar regmatige plek in die Suid-Afrikaanse geskiedenis te gun. Die vrou wat die Anglo-Boereoorlog meegemaak het, sal dus die vrou wees wat hierdie stryd namens die hele vroulike geslag gewen het en hopelik sal dit tot gevolg hê die verdere insluiting van ander vroue van diverse groepe in ander aspekte van die Suid-Afrikaanse geskiedenis.

Hoewel die publikasie van F. Pretorius se *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, wat oorspronklik in 1988 as 'n D.Litt. et Phil.-proefskrif aan UNISA voltooi en in 1991 gepubliseer is, uit die oogpunt van die Boere op kommando geskryf is, bevat dit ook 'n belangrike hoofstuk wat lig op die vrou se ervaring van die oorlog werp.⁴ Ander publikasies wat in geheel handel oor die vrou tydens die Anglo-Boereoorlog, is: P. Marais, *Die vrou in die Anglo-Boereoorlog 1899-1902* (Pretoria, 1999) en A.W.G. Raath, *Die Boerevrou, 1899-1902* (Nylstroom, 2002).

Navorsing oor die rol van die vrou in die Anglo-Boereoorlog, is M.E. van der Merwe, *Johanna Brandt in die kritieke jare in Transvaal, 1899-1908*, M.A.-verhandeling, UP, 1989 asook J. Streutker, *Hendrina Susanna Johanna Joubert (1830-1916)*, M.A.-verhandeling, UNISA, 1991. E. Truter se

³ H. Bradford, Gentlemen and Boers: Afrikaner nationalism, gender and colonial warfare in the South-African War, in G. Cuthbertson (eds) *et al., Writing a wider war: rethinking gender, race and identity in the South African War, 1899-1902*, p.37.

⁴ F. Pretorius, *Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902*, pp.323-347.

boek, *Tibbie: Rachel Isabella Steyn 1865-1955*, Kaapstad, 1997, is 'n verwerking van haar magister-verhandeling en doktorsale proefskrif by UNISA. In bogenoemde biografieë word die belewing van die oorlog ingesluit, maar dit is belangrik om daarop te let dat hierdie stukke oor meer as net die oorlog handel. Hul lewens vóór en ná die oorlog was ook van historiese waarde en word gevolglik hierby ingesluit. Dieselfde geld vir Nonnie de la Rey se biografie: haar ervarings tydens die oorlog is belangrik, maar dit is nie al wat sy in haar lewe beleef het nie. 'n Geheelbeeld van haar lewe van 1856 tot 1923 word geskets. Die vrou se geskiedenis behoort dus nie net binne die tydsraam van die Anglo-Boereoorlog gestalte te kry nie.

Nonnie de la Rey het in haar lewe nie net bekendheid verwerf omdat sy die eggenote van die gesiene generaal Koos de la Rey was nie, maar ook vir haar besondere deursettingsvermoë tydens die Tweede Anglo-Boereoorlog(1899-1902). Vanaf Desember 1900 tot die einde van die oorlog in Mei 1902 het sy en haar kinders van plek tot plek geswerf.

Net soos vele ander vroue het Nonnie verkies om liever in die veld te woon as om na 'n konsentrasiekamp gestuur te word. Die kans op oorlewing in 'n konsentrasiekamp was nie so goed as in die veld nie. Heelwat beproewinge moes egter deurstaan word en omstandighede was nie altyd gunstig nie. Na aanleiding van al haar ervarings is Nonnie se herinneringskrif: *Mijne omzwervingen en beproevingen gedurende den oorlog* in 1903 in Amsterdam gepubliseer. Kort daarna, steeds in 1903, is die Engelse weergawe, *A woman's wanderings and trials during the Anglo-Boer war*, 'n vertaling deur Lucy Hotz, in Londen, uitgegee. Die waardevolle inligting in hierdie bron dien as 'n motivering vir die studie van die wedervaringe van Nonnie de la Rey.

Alhoewel die agtien maande waartydens Nonnie rondgeswerf het seker die belangrikste fase in haar lewe was, het sy heelwat ander ervarings

beleef wat sy in 'n ander ongepubliseerde herinneringskrif aangeteken het. Hierdie herinneringskrif word in die Transvaalse Argiefbewaarplek in Pretoria, onder die De la Rey-versameling gehuisves. J. Meintjes se boek, *De la Rey – Lion of the West*. (Johannesburg, 1966), bevat ook heelwat inligting oor haar lewe (alhoewel dit in wese 'n biografie oor haar eggenoot is) en is 'n bron van noemenswaardige belang. Met behulp van hierdie bronne asook ander primêre en sekondêre bronne word daar beoog om die geheelbeeld van die lewe van Nonnie de la Rey te rekonstrueer.

In die eerste hoofstuk word daar gekyk na haar kinderjare. Biografiese gegewens van haar ouers asook 'n kwartierstaat van haar genealogiese inligting word verskaf. Nonnie de la Rey se kinderdae word reeds gekenmerk deur faktore wat onmiskenbare eienskappe in haar gevorm het. Hierdie faktore het ook verder bygedra tot die vorming van 'n lewensopvatting met 'n definitiewe raamwerk waarbinne sy as Boerevrou gepas het. Haar lewensomstandighede asook opvoeding het hierin 'n groot rol gespeel.

In hoofstuk twee word daar aangetoon hoe Nonnie de la Rey deur die patriargale denkpatroon van haar tyd beïnvloed is, want sy beeld haarself in haar eie herinneringskrif in verhouding tot die mans in haar lewe uit. Daar moet egter hier genoem word dat sy ook verwys na haar moeder en susters en dogters, maar die tema van haar verwantskap tot die mans in haar lewe is baie meer prominent. Sy betree nou die tydsvak waar sy die man van haar lewe ontmoet, 'n man in wie se lewe hare sin kan kry. Voorts lê haar primêre rol en verantwoordelikheid by hul gemeenskaplike belange en by die instandhouding van haar eie sfeer, naamlik die huishouding en sekere take op die plaas. Dit is dus opvallend hoe haar rol van dogter en suster nou aangevul en in 'n sekere mate oorgeneem is deur haar nuwe rol as getroude vrou.

Daar word in hoofstuk twee geskryf oor haar lewe as jong dogter op haar ouers se plaas Manana, naby Lichtenburg, haar kennismaking met J.H. de la Rey, die huweliksreëlings, hul bruilof op 24 Oktober 1876 en die begin van hul huwelikslewe.

Die tydperk van 1880 tot 1899, wat vervat word in hoofstuk drie, bestaan uit 'n kaleidoskoop van gebeurtenisse in Nonnie se lewe. Die Eerste Anglo-Boereoorlog met al die uitdagings en veranderende omstandighede wat daarmee gepaard gegaan het, die uitbreiding van hul gesin, die verlies van beide Nonnie de la Rey se vader en moeder, asook die verhuising na Elandsfontein, het binne die geslagsrolverdeling van hierdie tyd die gevolg gehad dat sy al hoe meer verantwoordelikhede op haar skouers moes neem. Die tradisionele rolverdeling van eggenote, moeder en dogter het duidelik in hierdie lewensfase die kern van haar singewing gevorm en haar diepgewortelde geslagspersepsies kom duidelik in haar vertellings na vore. Verder kan gelet word op die feit dat die grense van die tipiese vroulike sfeer, naamlik tuiste en huishouding, in haar geval noodgedwonge uitgebrei het na die handhawing van die boerdery en die bestuur van die plaaswerkers.

Met die uitbreek van die Tweede Anglo-Boereoorlog op 11 Oktober 1899, het 'n tydperk van lyding en ontwrigting aangebreek. Die Boerevroue in besonder het genoegsame rede gehad om die oorlog as 'n bittere skeidsmuur tussen hulle en hul geliefdes te ervaar. Vol durf moes hulle die onsekerheid van elke dag oorkom en terselfdertyd die verantwoordelikhede wat onder normale omstandighede aan mans toegeskryf is, op hul skouers dra. Nieu kontak met die dood, materiële verlies en fisiese ongemak was elemente waarmee alle vroue geworstel het, hetsy hulle op hul plase, in konsentrasiekampe of in die veld gewoon het. Omstandighede was moeilik tydens beide die stellingkrygsfase en die guerrillafase van die oorlog.

Nonnie de la Rey was 'n vrou wat van geeneen van bogenoemde elemente gevrywaar was nie. In haar stryd om oorlewing het sy 'n helderoem verwerf. Die Anglo-Boereoorlog kan in haar lewe in twee fases verdeel word, naamlik die fase waartydens sy te Lichtenburg woonagtig was (Oktober 1899 tot November 1900) en daarna die fase wat gekenmerk word as haar swerwersjare (Desember 1900 tot Mei 1902). Om orde en logiese redenasie te handhaaf, word hierdie twee tydperke in twee afsonderlike hoofstukke, hoofstukke vier en vyf, bespreek.

Tydens die herdenking van die Tweede Anglo-Boereoorlog vanaf 1999, het verskeie nuwe publikasies verskyn waarin daar beklemtoon is dat die oorlog nie slegs tussen Boer en Brit plaasgevind het nie, maar dat alle groepe van die samelewing daardeur geraak en selfs daarby betrokke was. Hierdie bewering kan ook gestaaf word uit Nonnie de la Rey se ervaring van die oorlog, haar interaksie met ander Suid-Afrikaners van ander bevolkingsgroepe, haar interaksie met die kommando's asook met die Britse magte. Veral haar kontak met lord Methuen en hul latere vriendskap gee diepere insig oor die opvattinge oor oorlog en die verhouding tussen Boer en Brit. Van groot waarde was 'n aantal primêre dokumente wat in die Wiltshire and Swindon Records Office, Trowbridge, Verenigde Koninkryk, geraadpleeg is.

Hoofstuk ses handel oor Nonnie de la Rey se lewensjare na die oorlog van 1902 tot 1923, insluitende die amptelike reis na Europa wat sy saam met haar man en generaals Christiaan de Wet en Louis Botha onderneem het, die herstel van Elandsfontein, Uniewording (1910) en Koos de la Rey se politieke betrokkenheid, die Rebelle van 1914 en die dood van Koos de la Rey. Nonnie was tydens haar laaste jare baie betrokke by verskeie organisasies. Sy was 'n gesiene vrou in haar gemeenskap en die dinamiek en oorsake hiervan word in hierdie hoofstuk aangerak.

In die slothoofstuk, hoofstuk sewe, word daar ondersoek ingestel na Nonnie de la Rey se identifisering met die ideaalbeeld van die Afrikanervrou wat veral sterk na vore gekom het in publikasies in die vroeë twintigste eeu, soos byvoorbeeld E. Stockenström, *Die vrou in die geskiedenis van die Hollands-Afrikaanse volk*. s.l., s.a. [ca.1917] en W. Postma, *Die Boervrou: moeder van haar volk*, Bloemfontein, 1918, asook haar invloed wat sy deur die skrywe van haar eie gepubliseerde en ongepubliseerde herinneringskrifte op die versterking van hierdie ideaalbeeld gehad het. Die invloed en rol van die Boerevrou in die laat negentiende eeu en vroeë twintigste eeu word ook ondersoek.

'n Probleem met die benaming van J.E. (Nonnie) de la Rey het ontstaan, omdat sy as vrou op agtienjarige leeftyd haar van *Greeff* verruil het vir dié van *De la Rey*. Nie een van die twee vanne kon dus konsekwent in verwysing na haar gebruik word nie. Daar is dus op haar noemnaam *Nonnie* besluit, alhoewel daar gepoog is om van onnodige familiariteit weg te skram.